

door Marian Tjaden

‘Erfgoed van de oorlog’ en het NIOD

Elke generatie heeft zijn eigen vragen

‘Niet weggooien!’ roept de website van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie zijn bezoekers toe. Foto’s uit de Tweede Wereldoorlog van particulieren verzamelen, is maar een klein onderdeel van het grote project ‘Erfgoed van de Oorlog’ waar het NIOD aan meedoet. Dat voert ook langs Joodse sieraden voor Göring en de heropvoeding van ‘besmette kinderen’.

‘De Tweede Wereldoorlog lijkt langzamerhand misschien ver weg, maar we zijn er nog lang niet klaar mee’, zegt David Barnouw, woordvoerder van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), een instituut van de KNAW in Amsterdam. ‘Vergelijk het met de Gouden Eeuw, dat is nog veel langer geleden. Daar geldt echt voor dat iedereen die hem heeft meegemaakt dood is. Maar de gevolgen werken door tot vandaag. Met de Tweede Wereldoorlog is het precies hetzelfde.’

Wie over een paar decennia iets over de oorlog wil onderzoeken, zal het hoe dan ook moeten hebben van geschriften en beeldmateriaal in archieven. Die moeten er dan wel zijn. Reden dat het Ministerie van VWS twee jaar geleden het programma *Erfgoed van de Oorlog* startte. Het stelde ruim 21 miljoen euro beschikbaar voor het behoud en de ontsluiting van waardevol materiaal dat eigendom is van particuliere organisaties. Ook het NIOD doet eraan mee. Barnouw legt uit: ‘Het materiaal van organisaties die zich bezighouden met lotgenoten- en belangenbehartiging is bijvoorbeeld nog niet goed in kaart gebracht. Hun archieven zijn cruciaal voor de reconstructie van een samenhangend beeld over de oorlogsjaren en de gevolgen daarvan.’

familieleden

Een belangrijk punt is dat de wetenschappelijke kwesties waarop oorlogsgerelateerde archieven een antwoord kunnen geven steeds opnieuw blijken te verschuiven. Elke generatie heeft zijn eigen vragen, en legt eigen accenten bij het doorgronden van die periode uit de geschiedenis. Daarnaast zijn veel van die archieven onmisbaar voor burgers

die informatie zoeken over het oorlogsverleden van familieleden.

Iedereen kan bijdragen. ‘Niet weggooien!’ en ‘U bent ons kenniscentrum’ staat er in vette letters te lezen op de NIOD-website bij wat het Beeldbankproject WOII heet. ‘Ook uw foto’s kunnen als digitaal bestand opgenomen worden’ en ‘Reageer op onze afbeeldingen als u er meer van weet’, gaat het verder. ‘Het Beeldbankproject WOII is een van de projecten uit het Erfgoedprogramma, maar we doen nog veel meer’, vertelt Annemieke van Bockxmeer, waarnemend hoofd van de afdeling Informatie en Documentatie. Natuurlijk wordt er aan onderzoekers gedacht. Van Bockxmeer: ‘We maken samen met het Instituut voor

Het is niet zo dat alles nu wel bekend is

Nederlandse Geschiedenis (ING) bijvoorbeeld twee digitale onderzoeksgidsen voor wetenschappers, onderzoeksjournalisten en direct betrokkenen: *Opsporing en Verificatie* heet de ene, en de andere *Sociale Zorg en Rechtsherstel*. Die bevatten gespecialiseerde informatie die de weg wijst naar archieven en ander materiaal over de nasleep van de oorlog.’

Er is ontzettend veel administratie bewaard over de naoorlogse periode. Het NIOD heeft voordat het Erfgoedprogramma begon een schatting gemaakt. Alleen al de archieven rond pensioenen en uitkeringen bleken 11 kilometer te beslaan. Na de oorlog kwamen er wetten op basis waarvan slachtoffers of nabestaanden een uitkering of pensioen konden krijgen. Om zo’n wet heen zaten allerlei

zelfstandige bestuursorganisaties en belangenverenigingen. Dat complex wordt nu door het NIOD samen met het ING in kaart gebracht. Van Bockxmeer: ‘Dan zie je dat de verzetsmensen zich al heel snel na de oorlog organiseerden in de Stichting 40-45. Die heeft er voor gezorgd dat er verzetspensioenen kwamen. Je ziet ook dat de Joden pas veel later aan de beurt waren. De paar mensen die terugkwamen, konden het natuurlijk helemaal niet opbrengen om zich te organiseren.’

Het is niet zo dat alles nu wel bekend is, zegt Van Bockxmeer. Er zijn nog veel witte plekken. In de eerste jaren na de oorlog is zo goed mogelijk uitgezocht wat er gebeurd is met de mensen die na de oorlog niet terugkwamen. Meestal waren ze dood natuurlijk, maar waar

en wanneer precies? Dat soort opsporingswerk werd voor een groot deel gedaan door het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis, dat daarvoor onder meer de archieven van het NIOD gebruikte.

Göring

Eind jaren veertig en begin jaren vijftig hebben veel mensen een brief ontvangen met alleen de plechtige mededeling dat een bepaald familielid in Auschwitz op een bepaalde datum was dood gegaan. Van Bockxmeer: ‘Daar was natuurlijk vooronderzoek voor gedaan, dat op persoonsniveau is vastgelegd in een dossier. Het kan voor nabestaanden erg de moeite waard zijn dat dossier te zien. Ze staan bij het Informatiebureau, en er is ook volop informatie aanwezig bij het NIOD, het Nationaal Archief en de *International Tracing Service* in Duitsland.’

Op basis van zo’n opsporingsdossier konden nabestaanden in aanmerking komen voor een uitkering. Daarvoor moest dan eerst een nieuw dossier gemaakt worden, door de Pensioen en Uitkerings Raad (PUR). Van Bockxmeer: ‘Dan zie je in dat pensioendossier weer de stukken die eerst voor opsporing zijn verzameld, maar ook bijvoorbeeld brieven van een overlevend familielid. En verschillende kladjes waaruit blijkt hoe het materiaal is verzameld.’

Ze beschrijven heel precies de sieraden van hun ouders

Zo’n dossier bevat soms veel stukken, omdat het niet altijd gemakkelijk was om vast te stellen wanneer iemand was dood gegaan. ‘Met name als iemand niet direct vergast werd, maar eerst nog naar een werkcommando moest, is er veel materiaal. Tot het spoor ergens ophoudt. Je ziet ook het afwegingsproces van de PUR: is het waar dat iemand inderdaad daar is doodgegaan?’

‘In die gidsen leggen we uit wat je met verschillende onderzoeksvragen aan zo’n dossier van de PUR of een andere organisatie kunt hebben’, vertelt Van Bockxmeer. ‘Anders weet je niet waar je moet beginnen. Dit geeft de mogelijkheid om vanuit bepaalde archieven een lijn te trekken naar de naoorlogse afwikkeling.’

Annemiek van Bockxmeer
Foto Henk Thomas

Een voorbeeld is het archief van het Sieradencomité. In de oorlog konden Joden met sieraden uitstel van deportatie kopen. Dat werd door de Duitsers keurig op lijsten bijgehouden: het aantal diamanten, de facetten per diamant en de waarde. De meeste sieraden werden daarna verwerkt in de industrie. Maar op die lijsten is bijvoorbeeld ook precies vastgelegd uit welke Joodse sieraden het cadeau bestond dat Göring voor zijn vijftigste verjaardag kreeg. Van Bockxmeer: 'Dat archief staat nu hier op het NIOD. Daar zitten ook brieven bij van mensen die de oorlog hebben overleefd en heel precies de sieraden van hun ouders beschrijven. Dan gaat zo'n sieraad echt leven.'

pleeggezin

Na de oorlog konden nabestaanden op basis van dat archief een claim indienen bij de Duitse overheid. Ze konden dan tachtig procent van de waarde terugkrijgen. 'Tijdens de oorlog werden de diamantprijzen opgestuwd door

Heropvoeding was een heel normaal woord in die tijd

de grote vraag uit de industrie', verklaart Van Bockxmeer. 'De Duitse overheid vond na de oorlog dat die waarde eigenlijk te hoog was, er moest dus twintig procent af.'

Het Erfgoedproject is breed. Historica en politicoloog dr. Ismee Tames van het NIOD onderzocht de afgelopen twee jaar de manier waarop de Nederlandse overheid omging met kinderen van foute ouders. Haar boek *Besmette jeugd, kinderen van collaborateurs, 1945-1960* verschijnt 16 april bij Uitgeverij Balans.

Vlak na de bevrijding werden veel NSB'ers en SS'ers gevangen genomen. Kinderen van wie de beide ouders werden opgepakt, moesten vervolgens naar een tehuis of een pleeggezin. Het Bureau Bijzondere Jeugdzorg werd opgericht om die tehuizen te organiseren en in te richten. In 1945 stonden ongeveer 20.000 kinderen officieel als NSB-kinderen geregistreerd, maar het totale aantal was vermoedelijk een stuk groter.

Die kinderen moesten niet alleen naar school, ze moesten ook heropgevoed worden. Tames: 'Heropvoeding was een heel normaal woord in die tijd. Dat gebeurde ook met wezen, of kinderen van alcoholisten of landlopers. Dan was het idee: dit kind heeft een verkeerd voorbeeld gekregen en moet heropgevoed worden.'

De groep NSB-kinderen werd uitgesplitst naar jongens en meisjes, katholiek of protestant, leeftijd en mate van 'politieke besmetting.' Dat valt allemaal op te maken uit de notulen van de vergaderingen van het Bureau Bijzondere Jeugdzorg en de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten, de STPD. Dat was een reclasseringsdienst voor NSB'ers die ook een jeugdafdeling hadden, voor jongeren tot 24 jaar die echt hadden gecollaboreerd, bijvoorbeeld voor jongens van 17 die bij de Waffen-SS waren gegaan.

De meeste oudere kinderen, die echt politiek besmet waren, moesten heropgevoed worden. Bij jongere kinderen, tot een jaar of twaalf, werd vaak geoordeeld dat dat

Ismee Tames
Foto Henk Thomas

niet nodig was. Die moesten het liefst juist naar aparte tehuizen, zodat die twee groepen geen ongunstige invloed op elkaar zouden hebben.

De kinderen kregen foto's te zien van stapels lijken uit concentratiekampen

De heropvoeding bestond er uit dat de kinderen bijvoorbeeld foto's te zien kregen van stapels lijken uit concentratiekampen, om duidelijk te maken wat de gevolgen waren geweest van de ideeën van hun ouders. Daarnaast hadden sommige volwassenen die in de tehuizen werkten zelf in een concentratiekamp gezeten. Zij vertelden de kinderen over wat hen daar was overkomen.

lekker verzuild

Volgens Tames streefde de overheid ernaar de kinderen zo snel mogelijk weer terug te krijgen in het gewone gezinsleven. De meeste NSB'ers waren eind jaren veertig weer vrij, dus dan gingen de kinderen van het tehuis terug naar het gezin. Tames: 'Pa aan het werk, ma thuis en de kinderen weer naar school, naar de kerk en naar de vereniging. Dat paste ook bij het denken van die tijd. Goed ingekapseld en lekker verzuild. Dat was het beste middel tegen ontsporing en radicalisering.'

De overheid zag het als een zaak van nationaal belang om te voorkomen dat er een nieuwe groep van rancuneuzen zou ontstaan, die bij een volgende oorlog achter een

Ga maar werken en naar school, doe maar weer gewoon

nieuwe dictator aan zou lopen. De boodschap van de overheid was dus: ga maar werken en naar school, doe maar weer gewoon. Een voorwaarde was wel dat ze de NSB zouden afzweren en er verder hun mond over zouden houden.

Tames: 'Daardoor hadden mensen in die gezinnen het gevoel dat ze niet over hun ervaringen konden praten. En ze mochten natuurlijk al helemaal niet klagen over het feit dat ze het in die interneringskampen na de oorlog zwaar hadden gehad. Dat wilde natuurlijk niemand horen, zo vlak na de oorlog. Want ja, dan waren er natuurlijk nog wel een paar andere verhalen om daar tegenover te stellen.'

'Dat was begrijpelijk vanuit de overheid, maar binnen die gezinnen werd daar vaak op een krampachtige manier mee omgegaan. Ouders vonden het soms onrechtvaardig. Vader was tenslotte alleen maar lid geworden van de NSB vanwege de crisis in de jaren dertig, of omdat het moest van zijn baas. Die zagen niet in waarom dat zo verkeerd was. Sommigen waren lid van de NSB geworden omdat ze tegen communisten waren. En na de oorlog waren de communisten opeens de vijand, maar tijdens de oorlog niet. Dat maakte het voor die kinderen nog ingewikkelder, dat hun eigen ouders vonden dat ze niks verkeerd hadden gedaan.'

schrijnend

Tames sprak voor haar onderzoek met veel mensen van wie de ouders lid van de NSB waren geweest. Sommigen voelden zich destijds als kind aangevallen en in de beklagdenbank gezet, ze voelden zich meegestraft met hun ouders. Anderen trokken het zich juist ontzettend aan,

'Mijn vader moet wel heel erg fout zijn'

en voelden zich heel schuldig. Tames: 'Ik heb een man gesproken die als elfjarig kind die foto's van concentratiekampen heeft zien hangen in etalages op straat. Hij vertelde dat hij dacht: mijn vader moet wel heel erg fout zijn. Dat soort verhalen heeft me het meest aangegrepen. Mensen die zich zo schuldig voelden dat ze de rest van hun leven hebben geprobeerd om het goed te maken. Maar ze wisten niet hoe, en het was ook nooit goed genoeg natuurlijk. Je kunt de Holocaust niet ongedaan maken. Hoe dat mensen in hun greep heeft gehouden en hun leven heeft bepaald vond ik soms schrijnend.'

Tames was vooral verrast over het feit dat de overheid zo sterk probeerde om collaborateurs en hun kinderen zo snel mogelijk weer gewone Nederlanders te laten worden. 'Ik had meer beleid gericht op uitsluiting verwacht. Mensen juist niet toelaten, voorkomen dat hun kinderen een opleiding krijgen, pesterijtjes. Maar het beleid was juist heel erg gericht op integratie, om eigenlijk daardoor te zorgen dat die groep ophield te bestaan.'